

Dorpskerk van Bodegraven in huidige vorm 350 jaar oud

De eerbiedwaardige dominee Bartholomeüs Tijken bestijgt zondag 27 mei 1674, 350 jaar geleden, de preekstoel in de Dorpskerk. Deze is dan net weer opgebouwd, na het “woeden der Fransche krijgsknechten”¹ op 29 december 1672. Als de voorganger omhoog kijkt, ziet hij de open dakconstructie en het dakbeschot dat aan de buitenkant is bedekt met leien. Een hemelsblauw ‘tongewelf’ zou pas worden aangebracht in 1771. Nog in 1671 was het bedehuis “heerlijken gerepareerd en verciert met een orgel”², zeldzaam op het platteland. Na een ook toen al bewogen geschiedenis had de kerk in 1674 haar huidige vorm gekregen.

Door Willem IJdo

Aan de Oude Markt in Bodegraven heeft al in de 7de eeuw op de harde klei in een bocht van de Oude Rijn een primitief, vermoedelijk houten kerkje gestaan. Dit zou zijn gesticht

door de rondreizende Ierse monnik Gallus (= Kelt). Uiteindelijk belandde die in de omgeving van het Bodenmeer tussen Oostenrijk, Duitsland en Zwitserland. Daar verrees in de vroege middeleeuwen de wereldberoemde abdij Sankt Gallen en werd een stad gesticht die dezelfde naam kreeg.

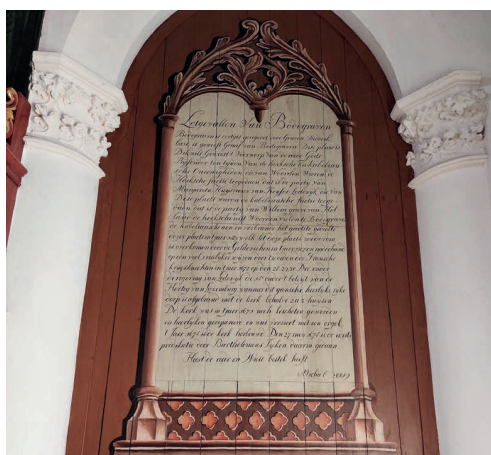
Oude Markt en Dorpskerk tijdens ‘Kerkepad’ in 1985. (Foto auteur)

Resten

Van een rechthoekige, stenen Sint Galluskerk uit de 12de eeuw zijn resten gevonden onder de Dorpskerk. Na verwoesting in 1489 en 1507 tijdens de zogeheten Hoekse en Kabeljauwse twisten, respectievelijk Gelderse oorlogen, volgde herbouw. Rond 1510 had het kerkship (het driebeukige deel van de kerk), blijkens sporen van bredere en dus ook hogere ramen in oud metselwerk, vermoedelijk drie topgevels. Deze moeten ongeveer even hoog zijn geweest als de nok van het schipdak.³

Dorpskerk en (markt)plein rond 1760.

Bord met 'Lotgevallen van Bodegraven' rechts van het orgel. (Foto auteur)

Inwendig bezat de kerk, naar men aanneemt, drie dwarsgewelven.

Eerst luthers

Tijdens de Reformatie (circa 1570) ging de dorpskerk niet meteen over naar het calvinisme; zij werd luthers en bleef dat tot eind 16de eeuw. Die overgang verliep zonder beeldenstorm. Het altaar en de beelden werden pas in 1594 verwijderd, na de komst van de eerste 'gereformeerde' predikant. Bodegraven volgde daarin 'Stad en Lande van Woerden', van welk rechtsgebied het dorp deel uitmaakte. Het luthers gezinde stadsbestuur koos in 1572 de kant van de Prins van Oranje op voorwaarde dat Woerden en Bodegraven luthers mochten blijven.

Tot wanneer Sint Galluskerk?

“De Kerk van Bodegraven was vóór de Hervorming aan den H. Gallus toegewijd” noteert lexicograaf (woordenboekenmaker) A.J. van der Aa in 1840.⁵ Langeveld⁴ noemt 12 juni 1864 als het tijdstip waarop Sint Willibrordus patroonheilige is geworden van de rooms-katholieke parochie en haar nieuwe kerk aan de Overtocht, in plaats van Sint Gallus (pagina 97). Diens naam werd nog vermeld in de aankondiging van een geldlening uit 1863 (pagina 98).

De keus voor een nieuwe patroon kan zijn bepaald door de wens om de prominent in het dorpsbeeld (toen ook van Zwammerdam!) aanwezige parochiekerk te vernoemen naar een heilige met meer bekendheid. Of wilde bouwpastoor Willibrordus C. F. van Heyningen dat de herinnering aan hem zou voortleven via het patronaat van Sint Willibrordus, toevallig zijn naamgenoot?

Bij de Bodegraafse ‘gereformeerden’ moet de aanduiding (Sint) Galluskerk veel eerder uit de mode zijn geraakt. De enige kerk in Nederland die nog zo heet, staat in het Gelderse Angerlo bij Doesburg. Een lokale initiatiefgroep dringt bij het gemeentebestuur van Bodegraven-Reeuwijk aan op rehabilitatie van de begraafplaats ten noorden van de kerk en noemt die Sint Gallushof.

Na de niet-gewelddadige overgang van katholiek naar luthers in Bodegraven brachten schout en kerkmeesters in 1576 een beroep uit op voorganger Cornelis Wolphertse van der Laer, die al in 1565 in de kapel van het kasteel te Woerden had gepreekt naar de Augsburgse (= lutherse) Confessie. “Gewoon in zijn priestergewaad bedient hij het Evangelie vanaf de preekstoel.” Met lede ogen moest Van der Laer aanzien hoe de calvinistische leer ook in Bodegraven ingang vond: gelovigen klaagden over de aanwezigheid van het altaar en de beelden in de kerk. Teleurgesteld keerde hij in 1593 terug naar Woerden. Bodegraven beriep vervolgens de ‘gereformeerde’ dominee Seger Coninxbergen. Pas na zijn komst in 1594 en ongetwijfeld mede door zijn toedoen werden altaar en beelden uit de Galluskerk verwijderd.⁴

Lager dak

Nieuwe tragedie na de verwoestingen rond 1500 – zie hiervoor – bracht het ‘Rampjaar’ 1672. Op de terugweg na een mislukte veldtocht legden Franse troepen uit frustratie zowel Zwammerdam als Bodegraven in de as. Van de Dorpskerk bleven de muren en pilaren overeind staan. Herbouw vond plaats in gereduceerde vorm: het koor (de oostvleugel van de kerk) werd volledig hersteld, maar het schip kreeg de huidige lagere dakvlakken, elk met een bescheiden topgevel.

Interieur rond 1900, na restauratie in 1894 en verplaatsing van de preekstoel in 1898. (In: G. en C. Hamoen, 400 jaar Hervormde Gemeente Bodegraven 1594-1994)

Interieur na de jongste restauratie. (Foto auteur)

Orgel met links en rechts schilderwerk in 'klassieke' stijl uit de late 18de eeuw. (Foto auteur)

Tussen het schip en het koor (waar sinds de Reformatie – de overgang van ‘rooms’ naar ‘gereformeerd’ – de mis niet langer werd opgedragen) plaatste men een schot met preekstoel ervoor. Het koor bleef echter in gebruik als avondmaalsruimte. Het schot werd in 1837 verhoogd tot aan het gewelf; op het houtwerk schilderde een decorateur theatergordijnen en balusters. Het bovendeel met ‘alziend oog’ verdween rond 1970.⁶

De gebrandschilderde glasramen, “van welke eenige zinspelen op de verwoesting, die de Franschen in (1672) hier hebben aangeregt (= aangericht), terwijl anderen prijken met de wapens der steden, door welke zij geschonken zijn”⁷, waren al in de 19de eeuw verkocht wegens hun slechte staat.

Een beschikking van de minister “voor de zaken der hervormde kerk, enz.” van 24 september 1841 refereert aan een verzoek van kerkvoogden en notabelen om enige ramen “waarin zich defecte beschilderde glazen bevinden” te mogen laten vervangen door

Dit raam in de Oudshoornse kerk staat model voor een serie wapenramen die tot in de loop van de 19de eeuw de Dorpskerk sierden. (Foto auteur)

ramen met “wit” (= doorzichtig) glas. Een voorstel van burgemeester W. Lotsy per brief van 23 april 1886 aan het kerkbestuur om de toen nog aanwezige glazen “gezamentlijk eens in ogenschouw te nemen” – met het oog op eventuele restauratie – heeft blijkbaar niet geleid tot behoud. De laatste twee glazen brachten, hoewel zwaar beschadigd, bij

verkoop in 1899 toch nog 225 gulden op.⁸ Dit geld en de opbrengst van eerdere verkopen werd vrijwel zeker gebruikt voor noodzakelijk onderhoud van het in slechte staat verkerende kerkgebouw.

“Is het al te boud als we veronderstellen dat deze glazen, wanneer ze goed onderhouden waren, de Bodegraafse kerk tot een bezienswaardigheid gemaakt zouden hebben?” verzuchtte oud-Bodegraver ds G. Hamoen in 1959.⁹

Consistorie. (Foto auteur)

Veel kerkgangers zaten in de 18de en 19de eeuw op stoelen; de elite was hoog gezeten in herenbanken rond de pilaren en langs de muren. Een nieuw orgel kwam er in 1761; eerder gaf een voorzanger de toon aan. Begraven vond tot het verbod van 1829 plaats in de kerk en later op kerkhoven rond het gebouw. In het koor liggen historische grafzerken. Aan de zuidkant is in 1829 een ‘consistorie’ (vergaderkamer) gebouwd.

Verschil benadrukt

Bij de laatste restauratie (1968-1971) heeft men het verschil tussen schip en koor benadrukt door in het schip houten raamkozijnen toe te passen en de vensters in het koor te voorzien van gemetselde stijlen en koppen naar middeleeuws voorbeeld. In het midden van de vijfhoekige koorsluiting bevindt zich een dichtgezet venster met vermanend opschrift uit 1604¹⁰; voordien hadden besmettelijk zieken via dat vroegere venster zicht op het hoogaltaar. De middeleeuwse ‘sacristie’ (bewaarplaats voor liturgische voorwerpen en kleedkamer) aan de noordkant van het koor werd gereconstrueerd. De rijke orgelkas bevat sinds 1971 een modern mechanisch instrument.¹¹

Het handhaven en naar voren verplaatsen van het koorschot – dit stond (met een galerij ervoor) bij het begin van de vijfhoekige koorsluiting – leidde in 1970 tot een rel die de landelijke pers haalde. Een groot deel van de gemeente wenste een “open koor”. De kerkvoogdij hield, met steun van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, echter vast aan haar besluit het schot te behouden en de originele beschildering daarvan in ere te laten herstellen.¹² Deze situatie treft men nog steeds aan. De toren, eigendom van de burgerlijke gemeente, herkeeg zijn 17e-eeuwse vorm in 1973.

De ook zonder gebrandschilderde glazen bezienswaardige en rijksmonumentale Dorpskerk is in gebruik bij de Hervormde Gemeente Bodegraven-Nieuwerbrug (Protestantse Kerk Nederland/PKN).

Over de auteur:

Bodegraver Willem IJdo heeft onder meer gewerkt als freelance-journalist, persvoorlichter en communicatieadviseur. Hij levert bijdragen aan nieuwsplatform editiegroenehart.nl en het daaraan verbonden magazine KNST! over kunst, cultuur en historie in Bodegraven-Reeuwijk. Een bescheiden aanzet tot dit artikel schreef hij voor KNST!03.

Noten

1. Zie gekalligrafeerde tekst op een schotwerk (± 1850) boven de uitgang rechts van het orgel.
2. Idem.
3. Wiert J. Berghuis, *Langs de oude Zuidhollandse kerken – Kuststrook en Rijnland*, Bosch & Keuning n.v., Baarn 1972, pagina's 18-19; drs. Peter Don (samenstelling), *Kunstreisboek voor Nederland – Zuid-Holland*, P.N. van Kampen en Zoon, Weesp 1985, pagina 51.
4. Het voorgaande is (deels) ontleend aan: Sint Willibrord – de Wachter aan de Overtocht, C.M. Langeveld, uitgave Bestuur van de R.K. Parochie te Bodegraven 1990, pagina 27.
5. *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, bijeengebracht door A.J. van der Aa, Tweede Deel B., Gorinchem 1840, pagina 311.
6. Het ovaal waarin het oog zich bevond, is gedeeltelijk zichtbaar op de foto van omstreeks 1900 bij dit artikel uit: G. en C. Hamoen, *400 jaar Hervormde Gemeente Bodegraven 1594-1994*, Stichting Stichts-Hollandse Bijdragen, Woerden 1994, pagina 81.
7. Van der Aa (zie noot 5), pagina 311-312.
8. *Geschiedenis van de Herv. Gem. Bodegraven*, uitgave Kerkvoogdij Hervormde Gemeente Bodegraven, 1959, pagina 41.
9. Idem, pagina's 30-31.
10. (Hertaald:) “O Mens gedenk de verleden tijd, de tegenwoordige tijd en de toekomstende (tijd). 1604. G.S.W.” Deze initialen staan voor: jonkheer en predikant Quiliam (de) Segers van Wassenhove (ook aangeduid als Galenus, Geleyn of Gyslan). Zie G. en C. Hamoen, *400 jaar Hervormde Gemeente Bodegraven 1594-1994*, Stichting Stichts-Hollandse Bijdragen, Woerden 1994, pagina 10.
11. Heemtijdinghen 57e jaargang nr. 4, december 2021, pagina's 111 t/m 115.
12. Dr. Regn. Steensma, *Opdat de ruimten meevieren – Een studie over de spanning tussen liturgie en monumentenzorg bij de herinrichting en het gebruik van monumentale hervormde kerken*, 1982 Bosch & Keuning NV Baarn, pagina's 35, 42, 47, 155, 183-187 met illustraties.